

Afslagen van vpk-penningen in zilver en andere materialen

Jaren geleden, we rekenden nog af in guldens, kocht ik bij de firma Laurens Schulman in Bussum een zilveren afslag van de penning die Dirk Bus in 1931 had ontworpen voor de Vereniging voor Penningkunst (vpk). Ik herinner mij dat de firma Schulman op dat moment een groot aantal zilveren afslagen van penningen van deze vereniging te koop aanbood. Omdat het aanbod zo uitgebreid was, ging ik ervan uit dat een zilveren penning van de vpk niets bijzonders was. Ik koos de penning van Bus, omdat het onderwerp en de vormgeving mij aanspraken. Vooral het engeltje met de olijftak in art-decostijl op de keerzijde vond ik zeer mooi vormgegeven. Zoals vaker het geval is, volg je na zo'n aankoop met een heel specifieke interesse het aanbod van soortgelijke penningen. Al snel viel mij op dat zilveren vpk-penningen heel weinig werden aangeboden en vele malen schaarser waren dan ik bij mijn aankoop kon vermoeden. Af en toe kon ik op een veiling wel eens een penning in zilver bemachtigen. Het viel me ook op dat sommige veilingen in mijn ogen zilveren afslagen in hun catalogus omschreven als verzilverd. Twijfel begon bij mij zo langzamerhand toe te slaan. Het verschil tussen zilver en verzilverd valt voor leken vaak zeer moeilijk te onderkennen. Zeker als een penning in een goede conditie verkeert, is het bijna onmogelijk om het verschil te zien. Is de penning meer in de handen genomen en wat meer gesleten, dan komt bij een verzilverde penning soms het koper door de zilverlaag te voorschijn. Ook hier is voorzichtigheid geboden. Zilver kan op allerlei manieren patineren en ik bezit penningen waarbij men op het eerste oog zou denken dat de donkere

plekjes op de hogere delen wijzen op verzilvering, maar waarbij de inslag 'zilver' in de rand me verklapt dat het toch echt een zilveren exemplaar is. Hoewel ik geen groot fan ben van het reinigen van munten of penningen, heb ik dit toch zo af en toe wel eens gedaan. Zeker in die gevallen, waarin de penning vuil was of lelijk of ongelijkmatig gepateneerd. Af en toe was ik met stomheid geslagen door het grote verschil in aanblik van de penning vóór en ná zo'n schoonmaakbeurt. Penningen met donkere vlekken en plekken, vooral op de hoge delen, kwamen blinkend en fris te voorschijn na een kleine opfrisbeurt. In veel gevallen veranderde mijn oppervlakkige oordeel van 'verzilverd' stante pede naar 'absoluut zilver'. Als penningfabrikanten zoals Begeer, Gerritsen en Van Kempen en 's Rijks Munt verplicht waren geweest zilveren penningen te laten keuren of uit eigen beweging een merkteken hadden aangebracht, zou het probleem of we te maken hebben met een zilveren dan wel verzilverde penning niet hebben bestaan. Helaas is dit

ROOK
KAMSTEEG

*Albert Termote,
Admiraal Cornelis
Tromp, zilver*

niet het geval (zilveren penningen moeten pas sinds 1987 verplicht gekeurd worden). Een redelijk goed ingevoerde medeverzamelaar wist mij met zekerheid te vertellen dat de vpk in de periode voor de oorlog uitsluitend bronzen en verzilverde penningen had uitgegeven.

Tips en trucs

Zilver of verzilverd, hoe kom je er achter? Veel verzamelaars passen de 'klankmethode' toe. Leg de penning zo los mogelijk op een vinger en tik met een, liefst metalen, voorwerp kort tegen de rand. Er ontstaat een klank, een hoge en lang nagalmende klank zou op zilver duiden, een doffere en lagere toon duidt op verzilverd brons. Ik heb dit vele malen geprobeerd, maar ik blijf het een zeer subjectieve methode vinden. Het reliëf en de vormgeving van de penning bepalen namelijk voor een groot deel de klank die ontstaat. Met name penningen met een opvallende verdikking op of dicht bij de rand geven geen of weinig klank af. De inslag van het woord 'zilver' in de rand toont aan dat de penning wel degelijk van dit materiaal is vervaardigd.

Een volgende wijsheid vertelt ons dat een zilveren penning zwaarder is dan een verzilverd bronzen exemplaar. In principe klopt dit. Het heeft te maken met een verschil in soortelijk gewicht. De verschillen in gewicht tussen twee dezelfde penningen kunnen echter al behoorlijk oplopen. Hier komt het feit om de hoek kijken dat we niet met een betaalmiddel te doen hebben, waaraan zeer hoge nauwkeurigheidseisen gesteld worden en afwijkingen qua gewicht binnen een streng van tevoren bepaalde marge moeten blijven. Voldoet de munt hier niet aan, dan dient deze uit het productieproces genomen te worden om vernietigd te worden. Bij penningen komt dit niet zo nauw. De verkoopprijs ligt altijd aanzienlijk boven de intrinsieke waarde van het metaal.

Afwijkingen zijn daarom van weinig belang en komen veelvuldig voor. Ik bezit identieke penningen, waarbij het verschil in gewicht kan oplopen tot meer dan 20 gram.

Ook veelgehoord is de stelling dat een zilveren exemplaar dunner moet zijn dan een bronzen of verzilverde afslag. Dit komt voor, zeker bij negentiende-eeuwse penningen, maar het is niet meer dan een mogelijkheid en zeker geen regel. Kortom: het is en blijft een lastige zaak. Ik zal niet uitweiden over methoden om via een zogenaamde soortelijk gewicht bepaling tot een oordeel te komen, omdat deze mogelijkheid voor de doorsnee-verzamelaar geen reële optie is.

Informatie bij de bron

Enige tijd geleden stuitte ik op internet op de site grarueb.nl over de beeldhouwster en medailleur Gra Rueb (1885-1972). Op de site stond vermeld dat donateurs en begunstigers van de vpk een afslag van de penning in zilver ontvingen. Bovendien ontving J. Wagenaar, de afgebeelde persoon op de penning uit 1932, een zilveren afslag. De informatie had de heer Rueb van

een oud-bestuurslid van de vpk. Hij meldde mij, dat het archief van Begeer in Schoonhoven bij het Nederlands Zilvermuseum was te vinden en dat de vpk zelf over weinig archiefstukken beschikte. Ik heb contact gezocht met de vpk, maar men beschikte niet over informatie met betrekking tot afslagen in zilver of andere materialen. Voor de zekerheid heb ik nog contact gezocht met de firma Begeer, maar hier was ook geen informatie beschikbaar. Door de problemen bij het Geldmuseum ben ik niet meer aan het voorgenomen bezoek toegekomen en in het Nederlands Zilvermuseum was in het archief niets terug te vinden over de afslagen in andere materialen.

De informatie op de internetpagina voor Gra Rueb gaf echter al aanleiding om te veronderstellen dat er toch inderdaad zilveren afslagen zijn vervaardigd. Van de penning van Wagenaar waren drie varianten bekend: een zilveren afslag van 91 gram, een bronzen van 71 gram en een ‘metalen’ exemplaar van 57 gram. De laatste werd verondersteld een afslag te zijn die gedurende de Tweede Wereldoorlog was vervaardigd. Door de materiaalschaarste was het vervaardigen van een reguliere bronzen afslag niet mogelijk. De oplossing van het raadsel lag dus in het bemachtigen van oude jaarverslagen van de vpk, liefst uit de periode 1939-1945.

Jaarverslagen

Ga daar maar eens aan staan. Probeer er maar eens aan te komen. Uiteindelijk mocht ik ze inzien bij een bekend numismaat, want van de verslagen uit deze tijd zal niet veel meer over zijn. Het jaarverslag over 1943 en 1944 bestaat bijvoorbeeld uit één dubbelzijdig bedrukt blaadje. Maar ondanks de beknoptheid geven ze toch de nodige informatie prijs. Zo blijken er tot en met 1941 zilveren (en dus niet verzilverde) afslagen te zijn vervaardigd. Ik citeer nu een stukje uit het jaarverslag over 1941:

‘Jaarlijks worden minstens twee penningen in opdracht van de Vereniging geslagen. Van deze penningen ontvangen de begunstigers één exemplaar in zilver en één in brons; de donateurs één in zilver; de andere leden één in brons.’

Een begunstiger was iemand die de vereniging steunde met een jaarlijkse bijdrage van 100 gulden of een gift ineens van 1000 gulden. Men werd donateur door jaarlijks minstens 25 gulden bij te dragen of door een gift van 250 gulden ineens. Maar leden konden ook reeds verschenen penningen aanschaffen. Een bronzen exemplaar kostte *f* 2,50, een zilveren afslag kon men kopen voor *f* 10,00. Er was nog een mogelijkheid om aan een zilveren exemplaar te komen; als men vijf nieuwe leden aanbracht, ontving men er één. Zo ontvingen in 1942 de heren Jan Wils (de architect van het Olympisch Stadion te Amsterdam) en E. ten Kate een zilveren penning ‘uit ouden voorraad’. Men schreef in het jaarverslag dat dit gedurende de oorlog helaas niet meer mogelijk zou zijn, maar dat men hoopte dat dit de leden er niet van zou weerhouden te trachten om nieuwe leden te werven.

Tevens valt in de verslagen van 1942 en 1943 te lezen dat het ledenaantal ondanks de oorlogsomstandigheden flink groeide. Een aantal van hen bestelde penningen na. Dit wordt in de

*L.O. Wenckebach, Jhr.
mr. F. Beelaerts van
Blokland*

jaarverslagen keurig verantwoord. Maar het vooroorlogse brons was vanaf 1942 niet meer leverbaar. De jaarpenningen werden in ‘oorlogsmetaal’ geslagen, maar ook de nabestellingen. Zo zijn de lichte afslagen ontstaan, veelal in oorlogsmetaal met een dun laagje brons als afwerking. Ik ken afslagen in gebronsd witmetaal, maar bezit zelf ook een verzilverde afslag van de penning uit 1940 met het portret van Marnix van St. Aldegonde, die keurig als inslag ‘brons’ in de rand heeft. Waarschijnlijk een origineel bronzen exemplaar dat over was uit 1940 en dat in de oorlogstijd is verzilverd om verkocht of weggeschonken te worden. Dat de afslagen uit een inferieur metaal werden vervaardigd, valt ook af te lezen aan de kostenposten voor de nabestelde exemplaren. In 1941 was men voor de 67 nabestellingen *f* 75,20 kwijt aan kosten voor de firma Begeer, oftewel een kostenplaatje van *f* 1,12 per penning. De verkoop leverde *f* 164,00 op; aangezien 4 penningen werden terug gestuurd, zijn er blijkbaar 63 verkocht, waarmee de opbrengst per penning net boven de *f* 2,50 ligt. Mogelijkerwijs zat er nog een zilveren exemplaar bij de nabestellingen. In 1942 kostten de nabestellingen *f* 72,65, maar nu is er opeens een opbrengst van *f* 376,25. De opbrengst is dus meer dan verdubbeld. Aangezien de

prijs per penning in één jaar niet ruim verdubbeld kan zijn is de enig denkbare conclusie dat er veel meer nabestellingen zijn geweest en de productieprijs per penning in één jaar drastisch is gedaald. Dit is alleen mogelijk door gebruik te maken van goedkopere en meer inferieure materialen. Gezien de opbrengst zullen er, uitgaande van een prijs van *f* 2,50 per penning, in 1942 ongeveer 150 penningen zijn nabesteld. Deze konden vervaardigd worden voor ruim 72 gulden, wat duidt op een productieprijs van ongeveer 48 cent. Hoewel het jaarverslag van 1941 nog wel spreekt over een bedrag van *f* 2,50 per penning, is dit in de jaren hierna niet meer in de verslagen terug te vinden. Een opbrengst van *f* 376,25 geeft echter aan, dat het bedrag per penning niet langer op *f* 2,50 kan liggen. Als we uitgaan van een verkoopprijs van *f* 1,75 – geheel realistisch want we spreken toch over een goedkopere uitgave – dan komen we exact op een nabestelling van 215 exemplaren. In dit geval ligt de kostprijs zelfs op 34 cent voor één exemplaar. Nabestellingen die dus niet meer van brons konden zijn. Hiervoor was de kostprijs in 1941 nog *f* 1,12.

Na de oorlog is men uiteraard weer overgegaan tot het vervaardigen van bronzen penningen en van zilveren afslagen. De laatste zilveren afslag die ik heb gezien is er een van de penning *Leda en de Zwaan* uit 1967. Tot in de jaren zestig konden overigens nog naslagen worden besteld van de vooroorlogse penningen, voorwaarde was dat de kunstenaar nog in leven moest zijn.

Experiment

Zoals vermeld, geeft een vergelijking van het gewicht bij penningen niet altijd een bevredigend antwoord, aangezien er behoorlijke verschillen kunnen zijn. Maar is dat ook bij vpk-penningen het geval? Ik besloot daarom om een afspraak te maken met Eddy Absil van Schulman b.v. in Amsterdam. Schulman

Mari Andriessen,
Regeringsjubileum
Koningin Wilhelmina,
zilver

jaar	beschrijving	VPK	gewicht
1926	Drieportret Koninklijke Familie	1926-1	29,70 g
1931	Vrede	1931-2	72,21 g
1932	Athenaeum Illustre Amsterdam	1932-1	68,29 g
1933	Lucas van Leyden	1933-1	93,90 g
1933	Landbouw in Nederlands-Indië	1933-2	86,17 g
1936	Toon Dupuis	1936-2	125,90 g
1938	Regeringsjubileum Koningin Wilhelmina	1938-1	112,04 g
1939	Geestelijke Herbewapening	1939-2	101,73 g
1941	Admiraal Cornelis Tromp	1941-1	97,89 g
1948	Inhuldiging Koningin Juliana	1948-2	94,79 g
1954	Jhr. Mr. F. Beelaerts van Blokland	1954-1	71,65 g

beschikt niet alleen over een grote voorraad, men heeft ook een uitgebreid archief en een zgn. 'studiecollectie'. Bij Schulman b.v was het mogelijk om onder optimale omstandigheden het gewicht te vergelijken van een groot aantal vpk-penningen. Tevens was het mogelijk om in de studiecollectie te bekijken welke exemplaren vervaardigd waren in het oorspronkelijke jaar van uitgifte. En met een voldoende aantal penningen ter vergelijking en optimale meetapparatuur valt er gelukkig toch heel wat te ontdekken...

Het onderzoek

Bovenstaande tabel geeft een overzicht van zilveren afslagen in mijn verzameling en de gewichten van de betreffende exemplaren.

Nu leek het mij noodzakelijk dat voor een goede vergelijking ik per penning over minimaal vijf bronzen tegenhangers moest kunnen beschikken om in staat te zijn een redelijk objectieve conclusie te kunnen trekken. Uiteindelijk was dit mogelijk bij vijf penningen.

Enkele conclusies ten aanzien van het bovenstaande (ook gezien het feit dat ik in staat was van de penningen van 1939 en 1941 nog meer exemplaren te bestuderen):

- In de vroege jaren dertig is het gewicht van de zilveren afslagen lager dan of gelijk aan de bronzen exemplaren. Bij beide zilveren exemplaren is duidelijk waar te nemen dat de dikte geringer is dan die van de bronzen tegenhangers. Dit is ook te meten uiteraard, bij de exemplaren van 1932 zijn de diktes resp. 2,2 en 2,7 mm.
- Het exemplaar van 79,55 gram uit 1932 is een latere afslag. Het patina is ook duidelijk verschillend t.o.v. de andere exemplaren.
- De zilveren afslagen van eind jaren dertig/begin jaren veertig zijn zwaarder dan de bronzen exemplaren. De penningen hebben nu ook eenzelfde dikte.
- Een verklaring voor het bovenstaande kan gezocht worden in het feit dat de zilverprijs vanaf 1932 wereldwijd spectaculair daalde en het

penning	gewicht zilveren exemplaar	gewichten bronzen exemplaren	gemiddeld
1931-2	72,21 g	79,03 g, 79,92 g, 78,88 g, 79,54 g, 79,05 g	79,28 g
1932-1	68,29 g	70,47 g, 79,55 g, 68,29 g, 69,90 g, 70,62 g	71,76 g
1938-1	112,04 g	96,94 g, 96,48 g, 96,13 g, 83,81 g, 96,96 g	94,06 g
1939-2	101,73 g	81,59 g, 81,73 g, 82,17 g, 85,66 g, 97,58 g	85,74 g
1941-1	97,89 g	78,69 g, 77,54 g, 80,37 g, 86,75 g, 96,34 g	83,93 g

uit kostenbesparing dus minder noodzakelijk was om te besparen op de hoeveelheid zilver.

- Het lichtere exemplaar van 83,81 gram uit 1938 is inderdaad 'dunner' dan de exemplaren die ongeveer 96 gram wegen. Uit het archief van Schulman b.v blijkt dat de afslagen van 96 gram de originele afslagen zijn, het lichtere exemplaar is later vervaardigd.
- Van vpk-penning 1939-2 heb ik meer exemplaren kunnen onderzoeken. Er is een grote oplage van rond 81/82 gram. Dit zijn de originele exemplaren (blijkt ook uit de documentatie in het Schulmanarchief). De zwaardere exemplaren zijn later vervaardigd. Ik trof één, overigens duidelijk dikker exemplaar aan van maar liefst 97,58 gram, dat na de oorlog vervaardigd is.
- De penning uit 1941 kent de meeste variatie (vermoedelijk door de oorlogsomstandigheden). De exemplaren binnen het bereik van 78/80 gram zijn de originelen. Er is een oplage vervaardigd van ongeveer 86 gram en ik vond één dikker exemplaar van 96,34 gram, dat later vervaardigd moet zijn.

De penningen van de vpk in zilver zijn dus ook inderdaad zilveren exemplaren

en zijn zeker niet verzilverd. Het aantal donateurs en begunstigers was gering. In 1932 waren er bijvoorbeeld twee begunstigers en vier donateurs. Het aantal penningen in zilver dat werd weggeschonken was ook gering. Als er sprake was van een afgebeelde persoon die nog in leven was, dan ontving deze een zilveren afslag. Als voorbeeld noem ik Johan Wagenaar en jonkheer B.C. de Jonge. Niet velen zullen jaarlijks minimaal vijf nieuwe leden hebben aangebracht. Het aantal nabestellingen in zilver is voor de oorlog erg gering geweest. Ook later zal dit niet groot geweest zijn. De zilveren afslagen van de vpk-penningen zijn dus uitermate zeldzaam; het aantal per penning ligt vermoedelijk tussen de 10 en 20 exemplaren. Uitzonderingen hierop zijn de penning voor de watersnood uit 1953 - hiervan werden 387 zilveren afslagen verkocht - en de penning voor de inhuldiging van Juliana uit 1948. Ook de afslagen in oorlogsmetaal zijn schaars, maar door hun minder aantrekkelijke uiterlijk zijn ze minder geliefd. Ik beschouw ze als tijdsdocument zeker als interessant. Echt verzilverde afslagen zijn uiterst zeldzaam. Om verwarring te voorkomen, heeft men 'brons' in de rand gestempeld.

Graag zie ik uw meldingen tegemoet met betrekkingen tot afslagen van vpk-penningen in zilver of ander materiaal. Ik hoop met uw aanvullingen dit geheel nog beter te kunnen completeren. ■

Met dank aan de firma Schulman b.v. te Amsterdam

LITERATUUR

LOUK TILANUS, *Handzame sculptuur* (Zwolle, 2000).

Jaarverslagen van de Vereniging voor Penningkunst, 1939 tot en met 1944.

Utrechts Nieuwsblad, jaargang 1937.